

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ**

Катедра по стара история, тракология и средновековна история

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
за присъждане на образователна и научна степен
„Доктор“
в професионално направление 2.2. История и археология
(Стара история)**

**на тема: „ТРАКИЙСКИТЕ ЗЕМИ И ЮРИДИЧЕСКИТЕ ТЕКСТОВЕ НА
РИМСКАТА ИМПЕРИЯ (212 – 249 г. сл. Хр.)“**

Людмила Желева Чакърова-Присоева

редовен докторант в докторска програма Стара история и тракология (Стара история) към Катедра по Стара история, тракология и средновековна история

Научен ръководител:

проф. дин Диляна Ботева-Боянова

София

2025

Дисертацията съдържа увод, четири глави (всяка от тях включва своя йерархична структура от различни тематични елементи), заключение, списък на използвана литература (съкращения, антични и средновековни автори, и съвременните изследвания) и четири приложения - каталози (I. Обособено приложение, включващо папирус с Едикта на Каракала от 212 г.; три каталога, включващи текстове, относими към тракийските земи: II. Епиграфски паметници с юридическо съдържание; III. Каталог на юридическите текстове, запазени в *Codex Iustinianus* и IV. Каталог на юридическите текстове, запазени в *Digesta*). Общият обем на изследването възлиза на 300 стр.

Текстът е обсъден на разширено заседание на Катедрата по Стара история, тракология и средновековна история при ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“, проведено на 26.02.2025 г., на което е гласувано да бъде открита процедура за публична защита.

Благодарности:

Бих желала да изкажа огромната си благодарност и почитания към научния си ръководител проф. дин Диляна Ботева-Боянова за изключителната грижа, старание, перфекционизъм, огромното търпение и последователност, което прояви в обучението ми не само като докторант, а още като редови студент-специализант.

Признателност дължа и на проф. д-н Мирена Славова от ФКНФ на СУ за направените по време на вътрешното обсъждане на дисертацията конструктивни критични бележки, предоставените от нея преводи на рескрипти и подсказаните възможности за подобряване на работата ми.

Изказвам благодарности за коментарите, писмените констатации и бележките по време на вътрешното обсъждане към проф. д-р Петър Делев, проф. д-р Александър Николов, проф. д-р Людмил Вагалински, доц. д-р Юлия Цветкова, доц. д-р Никола Дюлгеров, гл. ас. д-р Кабала Мукарзел, гл. ас. д-р Юлий Емилов, гл. ас. д-р Десислава Владимирова, гл. ас. д-р Кирил Младенов и на докторант Александър Москов. Признателна съм на колежата докторант Илиян Лупов за подкрепата с литература и водените дискусии по време на докторантурата. Благодаря на всички членове на Катедрата по Стара история, тракология и средновековна история (включително на инспектор Таня Иванова) за тяхната подкрепа към мен като докторант на катедрата.

Благодаря на редакторите на сп. История за ценните им бележки, които отразих в предадената за публикуване моя статия относно Едикта на Каракала, като част от съдържанието на последната е залегнало и в дисертацията.

Не мога да не спомена също и колегите от Деканата на ИФ с благодарност за съдействието и цялостната им професионална работа по време на докторантурата ми.

Не на последно място, дължа огромна благодарност на семейството си, което прояви изключително търпение и подкрепа по пътя на моите научни търсения и професионално осъзнаване.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Благодарности:.....	1
УВОД	2
ГЛАВА I. РИМСКОТО ПРАВО И ТРАКИЙСКИТЕ ЗЕМИ	17
1. История на тракийските земи до началото на III в.	17
2. Римската юриспруденция през първата половина на III в. сл. Хр.	31
3. Прилагане на римското материално и процесуално право в тракийските земи.....	42
4. Юридически текстове в епиграфските паметници	68
4.1 Императорското писмо (епистула) от Никополис ад Иструм от 198/199 г., Долна Мизия.....	68
4.2 Надпис от Тира (епистула) от 201 г. сл. Хр., Долна Мизия	74
4.3 Надпис от Пизос (едикт) от 202 г. сл. Хр., Тракия	76
4.4 Надпис от Августа Траяна (епистула) от 212-213 г. сл. Хр., Тракия	79
4.5 Надпис от Скаптопара (субскрипт) от 238 г. сл. Хр., Тракия	81
4.6 Военните дипломи като удостоверятелни документи - извлечения от императорска конституция	90
ГЛАВА II. САМОСТОЯТЕЛНО УПРАВЛЕНИЕ НА КАРАКАЛА И ГОДИНАТА СЛЕД НЕГОВОТО УБИЙСТВО (212-218 сл. Хр.)	99
1. Наследството от Септимий Север	99
2. Самостоятелно управление на Каракала.....	106
2.1 <i>Constitutio Antoniniana</i>	112
2.2 Рескрипти на Каракала	136
3. Управление на Макрин и въпросът за неговите рескрипти	153
ГЛАВА III. КЪСНИ СЕВЕРИ (218 - 235 г. сл. Хр.)	161
1. Управление на Елагабал и въпросът за неговите рескрипти	161
2. Управление на Север Александър и неговите рескрипти	167
ГЛАВА IV. ВОЙНИШКИТЕ ИМПЕРАТОРИ В ПЕРИОДА 235 – 249 г. сл. Хр.	198
1. Управление на Максимин Тракиец и въпросът за неговите рескрипти	198
2. Управление на императорите, избрани от Сената	204
3. Управление на Гордиан III и неговите рескрипти	209
4. Управление на Филип Араб и неговите рескрипти	232

ЗАКЛЮЧЕНИЕ	248
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	257
ПРИЛОЖЕНИЕ I.....	280
I. <i>P. Giss. I, 40, col. I</i> (212-213) с Едикт на Каракала (211-217)	280
ПРИЛОЖЕНИЕ II.....	281
Каталог на епиграфски паметници от Долна Мизия и Тракия, включващи текстове с правно съдържание за периода от 198 г. до 238 г.....	281
I. Конституции на Септимий Север (193-211) и Каракала – август (198-211-217).....	281
II. Конституция на Каракала (211-217).....	290
III. Конституция на Гордиан III (238-244).....	291
ПРИЛОЖЕНИЕ III	296
Каталог на юридическите текстове, запазени в <i>Codex Iustinianus (CI)</i> , свързани с тракийските земи	296
ПРИЛОЖЕНИЕ IV	299
Каталог на юридическите текстове, запазени в <i>Digesta</i> , свързани с тракийските земи	299

УВОД

Формулирано в Рим и постепенно превърнало се в държавна доктрина, римското право през вековете, неизменно е прилагано и развивано и в провинциалните части на империята. Обогалявано с местно обичайно право и локално установени норми и правила в отделните провинции, то придобива специфичен облик, като липсва унифицираност и императорски натиск за такава. Прилагането на римското право в отделните провинции е безспорно, но установяването на специфичните норми и тяхното локално възприемане е в зависимост от запазеното наследство. Задачата за задълбочено и подробно разкриване на проявлението на римското право в тракийските земи и самия механизъм на прилагането му е твърде сложна за изследване, поради оскъдния материал с конкретни правни наративи за периода, както и липсата на запазени конкретни юридически регулации за управление на провинциите на днешната българска територия. Предвиденият **обект на проучване** в дисертацията са тракийските земи в границите на Римската империя през първата половина на III в. и проявлението на римското право в тях. Освен относимите епиграфски паметници, носещи информация с правен характер за изследвания период, **предмет на проучване** в работата са и запазените юридически текстове в *Corpus Iuris civilis* (и по-специално *Codex Iustinianus* и *Digesta*), съдържащи правни норми и/или правнорелевантни обстоятелства, които се отнасят пряко и/или са приложими за тракийските земи. Изследвайки обекта и предмета може да се установи в определена степен наличие на историческа обусловеност на отразените обществени процеси и регулирани отношения в съответното им нормативното/правнорелевантно изражение.

Разгледаните в работата паметници и текстове са подбрани на базата на тематичен, географски и хронологичен критерий.

Погледната в комплексен план, темата на изследването не е била обект на разглеждане досега. Самата формулировка на заглавието предполага изследване доколко са налични такива юридически сведения на Римската империя за тракийските земи и измерване на съотношението им измежду тези на другите провинции, както и посочване източниците на тези текстове. Също така, темата предполага наличие на успоредни познания и подходи към нея – необходимост от исторически поглед и юридическа обосновка, представа за хронологията и специфичните процеси в развитието на Римската

империя, както и за отделните периоди и белези на римското материално и процесуално право.

Тракийските земи са проучвани отдавна и изследванията на значимите автори в българската историография разглеждат тематиката през съответната призма и в определена научна насока.

При проучванията през XX в., акцентът е върху археологическите, нумизматичните, епиграфските и наративните извори. Трябва да се подчертае, че при епиграфските и наративните извори, при наличие на информация с юридически елементи, в повечето случаи тя най-често не е разглеждана детайлно от изследователите, заложили основите на Тракологията като наука. В същото време, анализирането на запазени юридически извори с цел извличане на информация за общественото развитие на нашите земи в разглеждания тук период е по-скоро изключение.

Ползването на *Corpus Iuris Civilis* в целостта му или като обособени негови компоненти като източник на информация за прилагане на римското право в тракийските земи не е било предмет на разглеждане до момента, що се касае до изследвания тук период на първата половина на III в. Запазените тълкувания на юристите в Дигестите и/или императорските конституции в Кодекса на Юстиниан са анализирани от специалисти - юристи в изцяло правни изследвания, засягащи развитието на римското частно (основно) и/или публично право или на негови специфични институти. Изследването на военните дипломи обикновено е през призмата на военното дело, свързано с видовете военни формации и движението им през провинциите, със стационарирането им във формираните военни селища, с произхода на войниците. Сравнително малко са изследванията, свързани със същността им като извлечения от императорски конституции и техните правни последици за ветераните и семействата им. Подобен е случаят и с надгробните паметници, разглеждани основно като епиграфски такива, но чийто надписи включват формулировки, указващи за строга регламентация, за правила за спазване, обвързани със санкции, в резултат от предварително наложени правни норми от държавната/местна власт.

Посочените празноти в изследванията до момента наложиха формулирането на темата на настоящия дисертационен труд, която акцентира върху прилагането (документирано и предположимо) на римското право в тракийските земи. На анализ са подложени основно запазени писмени записи в Дигестите и Кодекса на Юстиниан.

Настоящата работа се стреми да разкрие функционирането на римското право в двете тракийски провинции без претенции за категоричност и налагане на интерпретация, а чрез представяне на възможна реконструкция на база на установените при проучването факти.

Задачи, цел и методи на изследването

Дисертационният труд си поставя следните **задачи**:

1. Установяване на наличните паметници с юридическо съдържание, пряко споменаващи тракийските земи в изследвания период, както и релевантни такива, разкриващи прилагането на римското право там; анализ на нормативните текстове, тълкуване на обхвата и значението им.

2. Разкриване на контекста на съставянето и прилагането на юридическите текстове в развоя на политическото, социално и икономическо развитие на империята и отражението му в тракийските земи; при възможност, да се открият характерните процеси в развитието на римското право там, според съдържанието на актовете.

3. Извеждане на процесите в хронология, отразени в юридическите текстове с акцент на отразените събития.

4. Установяване на видовете правни актове, които се откриват в епиграфски паметници с правно съдържание по нашите земи, както и на тези, запазени в кодификациите, касаещи тракийските земи; изясняване на вероятните причини за съставянето и публикуването им; основното им тематично съдържание и проблематика в тях като част от общите процеси в империята.

5. На фона на управление на отделните императори, да се проследят издадените от тях (запазени до днес в епиграфските паметници и кодификациите) юридически актове като вид и относимост към тракийските земи, като се проследи и активността на провинциалните управители там и съответно се очертае историческата картина в тези територии.

6. Чрез подбор, анализ и сравнение, да се оформи цялостна картина на наличните данни от паметници с юридическо съдържание на фона на историческото развитие на региона в изследвания период.

Изпълнението на посочените задачи има за **цел** да проследи прилагането на римското право в тракийските провинции с разкриване на вероятни специфики при проникването и

практикуването му в тези земи. Формулираната цел се постига и чрез позиционирането на Долна Мизия и Тракия към общата картина на развитие на империята в първата половина на III в.

Обикновено **методите** са предпоставени от зададените цели за постигане. Чрез синтез, изразен в извършването на подбор на подходящите и относими към периода на изследването текстове и впоследствие, осъществяване на анализ, на база логическия научен метод, се постига класифицирането и групирането им по признаци и характеристики на отделните видове юридически текстове. В изследването е използван качественият анализ на съдържанието с хронологичен и тематичен подход към юридическите актове. Приложен е индуктивният теоретичен метод, чрез който при наличния вече и събран материал, започва неговото разглеждане и тълкуване, за да се преценира и изгради обяснение на установения модел. Изводите въз основа на изготвения анализ следва да разкрият и съотношението на частното към общото или в случая правоприлагането в тракийските земи като част от общото римско законотворчество и правораздаване, респективно закономерностите в отношенията провинция-империя и обратно.

Установеният ограничен обем на релевантни данни в писмените сведения (епиграфски паметници и кодификации), наложи използването на дедуктивния метод. По този начин се постига по-пълна картина на правния мир в Долна Мизия и Тракия и е възможно да се провери дали общият принцип на прилагане на римското право, наблюдаван в други провинции на империята е валиден и за тракийските земи. Очертаването на общите тенденции в правораздаването и на отпечатъка върху него от протичащите процеси в империята изгражда картина за вероятното негово правоприлагане и в тракийските земи. Анализът проследява видовете и тематиката на конституциите в кодификациите, издадени по отношение на други изрично посочени или пък неидентифицирани провинции, които са продукт на периода 212 - 249 г.

Предвид тематиката на изследването, свързана с обхвата на две научни области (право и история), в него са приложени исторически методи на анализ (хронологическа стратиграфия, текст критика) по отношение на императорските конституции от времето на къснокласическото римско право, както и спрямо отразените в епиграфски паметници правни текстове или релевантни такива. В същото време, в проучването са използвани и

методи на юридическата наука, като сравнителноправен, формалноюридически, логическо (търсене смисъла на правното предписание) и системно (установяване на връзки и взаимодействие между отделните норми) тълкуване на правните разпоредби.

Структура на изследването

Дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, приложение с юридически текстове и библиография. Първата глава включва следните части: обща историческа информация за тракийските земи до началото на III в. сл. Хр.; очерк за характеристиките на римската юриспруденция през първата половина на III в. сл. Хр.; картина на механизма на прилагане на римското материално и процесуално право в тракийските земи; анализ на четири епиграфски паметника от Долна Мизия и Тракия, които са извън периода на дисертационния труд, но са необходима основа за неговата пълнота, защото са от времето когато Каракала е пълновластен август на империята заедно със своя баща Септимий Север и вече участва активно в имперското правораздаване. В следващите от втора до четвърта глава се разглеждат издаваните конституции от отделните императори през периода 212–249 г. с анализ на юридическите им текстове и с акцент върху вероятната проблематика като повод за издаването им, както и поглед върху формалната процедура по тяхното публикуване. Издаването на императорските конституции, касаещи тракийските земи, е съотнесено и към общата картина на имперско правораздаване и процесуални правила.

Поради спецификата на темата на дисертацията, както и поради особеностите на използваните изворови данни, отделните глави имат различна структура. Следваната посока обаче цели максимално покриване на тематиката чрез разкриване на актуалната историческа обстановка в тракийските земи през периода, както и преглед и изследване на наличните, съхранени до днес, относими юридически текстове и сведения за тези територии.

Извори за изследвания период от 212 до 249 г. сл. Хр.

Основните източници, които са ползвани в настоящото изследване са епиграфски паметници от тракийските земи и юридически - кодификациите (*Codex Iustinianus* и *Digesta*), съдържащи правни текстове и/или релевантни такива. Сведения се черпят и от

наративите на античните автори, писали за периода. Разбира се, информацията дават и нумизматичните и папирусните материали, за да попълнят липсите в пъзела за периода.

Юридическите извори, ползвани в дисертацията са текстовете от *Codex Iustinianus* и от *Digesta*. В анализа на относимите сведения е взета предвид различната цел на тяхното създаване от компилаторите, по нареждане на император Юстиниан. Тяхната ценност е безспорна въпреки вероятните промени с цел актуализация и доказаните от изследователите интерполации върху автентичните текстове на законите и юридическите становища. От съдържанието на последните, могат да бъдат забелязани актуалните въпроси, чието решение е търсено, обществените отношения, които са се нуждаели от уредба и съответно да се направи извод за нарастващата им значимост в живота не само на империята, но и на конкретно разглежданите провинции. Също така става ясен процеса по законотворчество, намерилите място правни отрасли в конституциите, както и процедурата по обнародването им. С разглеждане на нормативните текстове се придобива представа за етапа на развитие на юриспруденцията, за приблизителния обем на нормативната база и за обхванатите от правната уредба обществени отношения в този период.

За целта на анализа са ползвани английските преводи, съобразени с латинския им първообраз от електронните данни на The Law Roman Library. В хронологичен ред са разгледани издаваните закони от императорите в периода 212-249 г. и съответно са извлечени и анализирани текстове (при налични такива) от правните актове на венценосци, цитирани в становищата на юристите в Дигестите. В изложението, отделните закони са групирани по тематичност с оглед проследяване на тенденцията при отделните поредни императори за продължаване, прекъсване или прекратяване правното уреждане на съответната проблематика в нормативните актове. Разглеждането на конституциите на императорите дава възможност и за вглеждане и акцентиране на особености при произнасяне по определени теми и тяхната интерпретация, за да може да се очертаят характерни белези в самото им управление.

Периодът от 212 г. до 235 г. е наситен с повече свидетелства на наративните извори, и то от автори-очевидци, които данни предоставят определена гледна точка (макар и субективна) от първо лице, чиято достоверност следва да се преценява също внимателно в съвкупност на допълнителни данни и отчитайки съответни характеристики, отношения и

събитийност. След този период, свидетелствата стават по-противоречиви и оскъдни, повечето предоставени от късни автори, несъвременници на събитията. Но пък много от тях ползват източници, изгубени за нас.

За изследвания 37-годишен период нумизматичният материал е значителен. Той се явява като спомагателно звено, удостоверяващо провежданата държавна политика от императорите, като начин за кореспонденция на властта с населението в икономически аспект и най-вече с пропагандната си цел и изявление. Благодарение на монетните изображения, неграмотните и непознаващи латинския език могат да узнаят как изглежда действащия император, а знаещите - да получат информация за неговите победи и заеманите магистратури чрез титулатурата му в легендата, за деянията му чрез конкретно търсената божествена намеса. Въпреки че нямат пряко отношение към приложението на правото в нашите земи, те дават ясен знак за конкретно следваната текуща политика от съответния император, за неговите цели и приоритети, за изповядваната идеология и ценности, както и за активността на императорското семейство. Освен че чрез монетите се отчита стабилността на паричната система в определен период, те разкриват с обратен знак реалното състояние на държавната власт.

Епиграфските извори с правно съдържание са ползвани като източник на информация в настоящото изследване. Те са разгледани освен като вид правен акт на императора или издадени съответните местни римски власти, но и като практика на държавно правораздаване и кореспонденция с населението в провинцията. Същите представляват ярък пример за административната субординация и спазване на регламентирания ред в римската държавна структура. Почетните, посветителни и строителни надписи, както и милиарните колони също свидетелстват за дейността на императорите, провинциалната римска власт, както и за активността на провинциалните градски общности. Надгробните паметници са друг вид епиграфски извори, които дават информация за *iura sepulcrorum*, наследяването на това гробно право и съответно защитните санкции срещу нарушителите му.

Папирусните документи, даващи свидетелства за периода идват основно от Египет вероятно поради специфичните климатични условия, които създават условия за съхраняването на папируса като материал. Такъв е случаят и с единственият ползван в изследването папирусен източник, в който се открива текста на гръцки език на *Constitutio*

Antoniniana. В тази връзка, част от папируските документи са елемент от правната система на империята.

ГЛАВА I. РИМСКОТО ПРАВО И ТРАКИЙСКИТЕ ЗЕМИ

1. История на тракийските земи до началото на III в.

Необходимо е да бъде отправен кратък ретроспективен поглед към началния период от налагане на римското присъствие в тракийските земи и формирането на римска Тракия в най-общ план, за да бъде по-ясно видимо развитието на администрирането и прилагането на правото на тази територия, при достигане времето на разглеждания период.

Създаването на провинция Мизия е дълго продължил процес, обхващащ най-малко периода от I в. пр. Хр. до самото начало на I в. сл. Хр. Произходът на името „Мизия“ е предмет на множество спорове и мнения, в резултат и от неясните сведения на древните автори.

Предвид граничното, съответно рисково за сигурността, местоположение на провинцията на долнодунавския лимес, Мизия се полага на разпределение и подчинение на императора, като първоначално е под контрола на управителя на провинция Македония. Управлението се възлага на коннически префект и неизменно предполага разполагането на легиони – два (“...*legionum duae in Moesia attinebant*”) на първо време, както и помощни войски. Организирана първоначално като военна префектура с отделни племенни области, предвид близостта със съюзното на Рим царство на Реметалк, както и липсата на предходни градски центрове, имперската власт не бърза да съгражда провинциални структури, а полага основите им за бъдещо развитие.

Рим започва изграждането на пътна мрежа там още с разполагането на военен контингент по протежението на река Дунав от запад на изток – *via Danubia*, доизграждан и укрепяван от поредица последващи императори. Други изградени стратегически пътища са през *Haemus* от *Oescus* до *Philippopolis*, от Дуросторум през Марцианополис до *Anchialus*, от Ескус до Сердика, от Никополис ад Иструм до *Augusta Traiana*. Изграждането и поддържането на пътищата в тракийските провинции осигурявало бързо движение на войски, стоки и услуги, и било особено необходимо и ценно за обиколките на римските. Вероятно едва към края на управлението на Октавиан Август може да се твърди за сравнително стабилизиране на региона с помощта на военни сили и относително

умиротворяване. Процесите по администриране и управление изглежда са след провинциалното устройване на Мизия, а изграждането на градски структури вероятно са на по-късен етап. Въпреки създаването ѝ като самостоятелна императорска провинциална единица с назначен управител с консулски ранг - *legati pro praetore*, император Тиберий я поставя под общо управление, заедно с Ахия и Македония под ръководния контрол на управителя на последната до времето на Клавдий (44 г. сл. Хр.) Впоследствие, общото управление и единното командване на трите провинции е преустановено и те са разделени вероятно около три години преди създаването на Тракия. Започва разширението на Мизия в източна посока като така постепенно стига до Понта. Приема се, че *Tomis* (днес гр. Костанца, Румъния) е превърнат в център на провинциалната администрация на Мизия. императори в региона и по време на военните конфликти през III в.

Създаването на провинция Тракия след убийството на Реметалк III (38-46/7 г.) слага край на клиентните отношения между Рим и царската династия, и довежда до въвеждането на нов статут и на тези тракийски земи. Предварително осъществяваният косвен контрол от империята върху териториите на съюзното царство не бил достатъчен да овладее вътрешните династически борби, респективно да осигури спокойствие в района, нито позволявал пълноценно използване на ресурсите там. Още повече, след смъртта на тракийския цар, поддръжник на Рим, вероятно е имало опасност от намаляване на римското влияние и от разклащане на без това несигурното положение в тракийските територии. Сравнително подсиурената вече северна граница на империята, както и подкрепата от провинция Македония от югозапад, дава възможност на император Клавдий да вземе стратегическото решение за организирането на земите на тракийското царство на принципа на провинциалното управление. Формирането на новата провинция Тракия по времето на този император се възлага за управление на имперски прокуратор с коннически ранг, изпълняващ основно административни и финансови функции.

За разлика от Мизия, в провинция Тракия, скоро след формирането ѝ, се създават колонии. Известни са *colonia Claudia Apretensis* / колонията Апри, за която са известни малко данни за основаването (предполагаемо от император Клавдий, управлявал 41-54 г. сл.Хр.), както и колонията *Deultum* / Деултум (*colonia Flavia Pacis Deultensium*), създадена от император Веспасиан (69-79 г.) най-вероятно през 70 г.

Първоначално запазената от римляните след 47 г. заварена административна организация в тракийските земи отстъпва място на константната римска политика за изграждане на градове с управление по римски образец и с развита административна структура. Няма никакво съмнение, че целта на императорите Траян и Хадриан с урбанизирането на Тракия е разширяване и затвърждаване на римския модел в региона и в частност в провинциалната структура. Това е свидетелство за далновиден и дълъг процес на изграждане на големи градове в провинция Тракия и за постепенно преминаване от местните общини към римска администрация с градска управа. Именно тези цели, за осъществяването на които е било необходимо отделянето на земи от тракийските стратегии за присъединяване към градските центрове, са били реализирани успешно.

Формирането на всяка една от тракийските провинции е своеобразно предвид териториалното и стратегическо положение на всяка от тях и спрямо съответния начин на присъединяване към империята. Оттук произлизат и основните разлики в техния статут, правно положение, организация и уредба, както и в по-нататъшното им обществено и културно развитие. Постепенното усвояване на селски територии около градовете води до съсредоточаване на земи в ръцете на градската аристокрация като селското население, което не участва в градското управление, има и задължение за заплащане данъци на града. Следва да се има предвид, че отпор при завладяването и във времето напред, е оказало населението и в двете провинции.

Историческото развитие на днешните български земи до римския период е оставило неизменно своите белези върху територии и население в културно, социално-политическо и етническо отношение. Именно поради тази причина, а и в резултат на нея, не само по различен начин и средства се овладяват тракийските земи на север и на юг, а и след установяване на римското присъствие в тях, те са различно третираны, със специфичен режим. Административното управление на градовете в провинциите се осъществява чрез местното самоуправление на общините и служи като междинно звено между римската власт и локалния елит. Тази връзка дава, от една страна, възможност за проникване на римските закони и влияние в местните общности, от друга страна, след взето решение от общността, за бърза комуникация с римските властимасти, дори с императора. Такава автономност била допустима за вътрешните въпроси, касаещи общността, в които римските представители в съответната провинция не се намесвали. В зависимост от вида

общност в града и от принадлежността (елинистическа или латинска), общините имали свои народни събрания, съвети и магистрати.

С приключване на времето на управление през 180 г. на „добрите императори“ (Нерва, Траян, Хадриан, Антонин Пий и Марк Аврелий) се слага началото на динамична епоха за империята, включително за тракийските земи, в които заедно с просперитета на градовете като римски културни и икономически центрове, императорите все повече започват да им обръщат внимание като на територии, благодатни за рекрут, военна дислокация и логистика.

Изследваният период на първата половина на III в. очертава обстановка на започнали промени във всички сфери от живота на империята, осезаеми в различна степен в отделните ѝ части. Тракийските земи започват да се превръщат в място с особено политическо, икономическо и стратегическо значение. Рекрутирането и увеличаването на войските в региона водят и до активно монетосечене в градове по военните маршрути към Изтока и обратно. В резултат на общата политическа картина в империята, към III в. функцията на органите на местното самоуправление започнала да запада. Финансовият натиск оказал въздействие на доброволността на поемане на гражданските длъжности и на публичните задължения, в резултат на намаляване на свободните средства на състоятелните първенци за предоставяне средства за обществени нужди. Усложнената картина се допълвала от външните нахлувания и водените военни действия в тракийските територии.

2. Римската юриспруденция през първата половина на III в. сл. Хр.

Класическата юриспруденция не се характеризира със систематичен ред. Императорските актове като част от нея, също не са подредени и синтезирани съвкупност от норми и правила през Принципата. Опитите да бъде подреден вероятно съзнания и по-рано правен документален хаос, на практика започват през Домината в съзвучие със силно централизираната автократична власт.

Развивалата се богата юриспруденция в края на Републиката и в началото на Принципата, през III в. вече се ограничава до основните си източници – императорските конституции – израз на императорската законодателна власт, както и *leges* и *senatus consulta*. Благодарение на тази богата юриспруденция се запазват във времето правните

принципи, норми и становища на юристите, които с нова сила и съзнание се прилагат, разглеждат и преценяват през Домината. Всъщност, на работата на юристите от Принципата, се дължи славата на римското право и влиянието му върху следващите поколения. Юристите произвеждат *ius*, който своеобразно разглежда, тълкува и коментира смисъла и логиката на създадените закони.

Най-общо периодът от Октавиан Август до средата на III в. се определя като времето на класическото римско право (всъщност, това се явява и горната хронологична граница на това изследване). След средата на III в. постепенно активността и продуктивността на класическата юриспруденция започва да угасва и юристите придобиват анонимност в полза на богатата продуктивност на императорската канцелария, за което спомагат политическите и културни промени в периода.

3. Прилагане на римското материално и процесуално право в тракийските земи

През първите два века на Принципата, римското право се разпространява в провинциите на империята като следствие от провежданата политика за предоставяне на римско гражданство, част от общия процес на романизация. За разлика от западните провинции, които са овладени по-рано от Рим и правните им обичаи са отслабнали с времето, в елинистическите източни провинции местните правни традиции и възприятия продължават да съществуват и римското право не се разпространява толкова бързо и устойчиво.

Освен първоначалните провинциални договорености с Рим и издаваните едикти от управителите, режимът за управление на провинциалните общности и условията им на съществуване са видимо често предоговаряни с римската власт. Това се осъществява чрез активностите на петициите и отправяните писма и молби, за които разбираме чрез императорските конституции, и по-специално рескриптите. Практиката на отправяне на петиции представлява интересен процес в римската юрисдикция. Това по същество е сезиране на императора като му се подава възможността да постанови и да законодателства било в двореца си или в движение по провинциите, било в съдебна зала, за което той има и други средства, но това е допълнителна възможност да обогати правораздаването.

Може обаче да се предположи, че влиянието на римското право е било непрекъснато, но ненаатрапчиво, привлекателно с оглед ред, систематизираност и писмено закрепване, символ на цивилизованост и носител на блага. Също така, следва да се има предвид и че римското право тогава се развива и непрекъснато обновява, включително с принципа на прецедента при правораздаването от императора. Местното право и обичаи от своя страна, съществуващи успоредно с римското право, се прилагали във форма и по начин поколения наред. Неизбежно било, локалните традиции да възприемат актуалните и практически разрешения на казуси, предлагани от обратното римско право, при условие на смесване на тези правни системи, съществуващи успоредно. Постепенно провинциалният елит започва да се приспособява и смесва с римския, който процес е вече в своя апогей през III в. Все по-силната романизация на провинциите започнала да обезличава предходните политически, социални и културни различия с Рим. Провежданата политика на имперското правителство предвижда използване на местното управление за поддържане на реда в провинцията чрез постепенно създаване на система, чрез която местните елити да поддържат връзки със собственото си население (племена), а от друга страна, да създават връзки с римските елити. По този начин, провинциалните елити са били свързани с местната и имперската администрации. Постепенно с все по-засилената централизация на империята (от Север нататък и с военен уклон) се увеличава и привлекателността на държавните позиции не само в местното управление, но и в имперските висши служби. Провинциалната система на империята се крепяла именно на местната аристокрация, вярна на императора, за поддържане на реда и на изградените локални структури, както и за успешното събиране на данъци.

По всяка вероятност, общностите са се ръководели от собствените си норми на техните местни правни системи и споровете между съграждани са се разрешавали съобразно техните общоприети правила и обичаи, институти и практики (*mos regionis*). В юридическите източници са често срещани термините *civitatis*, *regionis*, *provinciae*, *consuetudo*, *mos*. Въпреки това, реалното прилагане на обичайното местно право в провинциите в класическия период, доколко и как допълва, изменя или отменя римското право в градовете, не е установено категорично. Но вероятно и в локалните закони на градовете са предвидени случаи, в които се прилага римския закон или поне писмено е закрепено и отразено наличието му на територията на града или провинцията.

Прави впечатление, че споменаването на Тракия и Мизия в *CI* е включено само в постакласически текстове, а в *Дигестите* тракийският етноним въобще липсва, като мизийският е съобщен само в един текст от класическия юрист Улпиан.

И в двете кодификации е заложен тематичния признак на организация на актовете в зависимост от регламентираната правна материя, както и според отделни признаци и качества на адресатите. Компилаторите са използвали гентилните имена на императорите, включително „изкуствено“ възприетите и ползвани от венценосците – често срещано явление в този период. Актовете на различни императори, управлявали в отделни периоди са споменати в една глава, обединени от тематиката на разпоредбите си. Като цяло, водещ брой имат рескриптите, следвани от едиктите в късния период на Принципата и преминаването към Домината.

Несъмнено, запазените императорски конституции са богатство, говорещо за потенциала на класическия период в юриспруденцията. За съжаление обаче, преки доказателства за прилагането им от имперската, съответно от провинциалната администрация през трети век, липсват. В тази връзка, задачата да се изясни точно съдържанието на актуално действащите в този период актове, вида, в който са прилагани, практическото им изпълнение, респективно санкциониране при неизпълнение, с една дума прилагането на действащото право тогава, е изключително сложна задача, поради липсата на писмени свидетелства за това. В такъв случай, за да придобием вероятна представа за правораздаването по нашите земи, следва да прегледаме развитието на юриспруденцията през III в., прилагането на правото в империята, за да потърсим препратки към нашите земи или предполагаемо да съотнесем установените юридически практики към тях.

4. Юридически текстове в епиграфските паметници

За реконструкцията на правната действителност в Долна Мизия и Тракия са анализирани юридическите текстове на епиграфски паметници. Това са: императорското писмо (епистула) от Никополис ад Иструм от 198/199 г., Долна Мизия; Надпис от *Tyras* (епистула) от 201 г. сл. Хр., Долна Мизия; Надпис от Пизос (едикт) от 202 г. сл. Хр., Тракия; Надпис от Скаптопара (субскрипт) от 238 г. сл. Хр., Тракия, както и военните дипломи като удостоверителни документи, представляващи извлечения от императорска конституция. Наблюденията върху тях разкриват прилагане на римското право с отчитане

на регионалните специфики като проблематика, налагане на общи правни стандарти и регулации, но и съобразяване на локалните обичаи и практики. В същото време става ясно и за общи тенденции и характеристики на периода, присъщи и за други части на империята, в които действията на императора и държавната администрация са идентични. Съхранените до днес епиграфски паметници с юридически текстове за фиксираня в работата период, са оскъдни на брой. От описаните, три от паметниците (епистула от Никополис ад Иструм от 198/199 г., епистула от Тира от 201 г. и едикт от 202 г. от Пизос) са от години, предходни на изследваното време, но са включени в изложението, тъй като са продукт на съвместното управление на Септимий Север и неговия по-голям син Каракала като август (198-211 г.). Представени в работата, те информират не само за наличното наследство в правоприлагането в тракийските земи до 212 г., но и разкриват натрупания легислативен опит на Каракала, който се разгръща в неговото правораздаване при самостоятелното му управление. Считаю включването на тези документи в изследване за абсолютно необходими с оглед на неговата пълнота.

ГЛАВА II. САМОСТОЯТЕЛНО УПРАВЛЕНИЕ НА КАРАКАЛА И ГОДИНАТА СЛЕД НЕГОВОТО УБИЙСТВО (212-218 сл. Хр.)

1. Наследството от Септимий Север

Наследството, оставено от бащата Септимий Север (Луций Септимий Север Пертинакс, 193-211) вътре в държавата било временно умиротворяване и потушаване на претенциите за престола, утвърдена и централизирана императорска власт без съобразяване с мнението на Сената, замяна на преторианците със собствена гвардия, рекрутирана с легионери от дунавските провинции, милитаризиран административен апарат. Септимий Север разширил границата на империята на изток до р. Ефрат и се погрижил за подсилване на отбранителните сили по границите. Той осъществява и военна мобилизация на нероманизирано население, особено в Подунавието.

Специалното внимание на Север към армията и нуждата на войниците, намира израз в значителното увеличаване на военните части като брой, в повишаване на легионерските заплати, придружени с премии, разрешение на войниците да се женят още по време на служба. Предвид завещаното от Север, постепенно императорското отношение към армията спомага за създаването на военна върхушка, която заради централизираната

държава става движещата сила в империята. Предоставяните военни привилегии отварят пътя за израстване в кариерата и включване в конническото съсловие. За периода на управлението на Септимий Север от 18 години, той поддържа силна и централизирана власт в империята, осъществява пряк контрол върху армията като не позволява произвол в действията ѝ. Неглижирането на Сената и правомощията му, и концентрирането на императора върху войската, създават предпоставките за съграждането на една военна монархия, чието развитие е необратимо.

По-специалното отношение на Север към дунавските провинции, се отразило в обиколките му в Долна Мизия и Тракия. Благодеянията му към някои градове там, чрез предоставяне на градски права и привилегии и подпомагане на градоустройствената политика за, за което свидетелстват редица епиграфски паметници, водят до цветущото развитие на градовете там при управлението на Септимий Север, включително при съуправлението с Каракала (195 – 211 г.) и последващите от династията. Всъщност от Септимий Север нататък, империята насочва вниманието си към тракийските земи в общ план, което се задава като тенденция.

Идеите, действията и реформите, извършени от Септимий Север, влияят върху развитието на империята след него. Даденото с едикта на Каракала от началото на 212 г. римско гражданство на всички свободни жители на Империята (без дедитициите) осигурява възможности за социално, политическо и военно израстване независимо от ранг, потекло и кариера. В условията на сериозни опасности за империята през III в., това води до безредие и разрушителни последствия. Всички тези промени са част от причините, довели до катаклизмите на III в. Характеристиките на военна диктатура, която Септимий Север залага при управлението си, постепенно ще неутрализират конституционния елемент в империята от III в.

2. Самостоятелно управление на Каракала

Придружаващ от малък баща си в походите, пряк свидетел на толерирането на армията и на пренебрежението към Сената, по-големият син на Септимий Север *Marcus Aurelius (Severus) Antoninus* - Каракала влиза във властта първо като „цезар“ (най-вероятно още през 195 г.), а след това и като „август“ (януари 198 г.). Това очертава пътя му на суров войник и жесток император. След смъртта на бащата-венценосец, двамата братя

поемат властта в империята като съ-август, но споделеното им управление завършва с братоубийство – Каракала убива брат си Гета (Публий Септимий Север Гета). Отстраняването на Гета от властта било последвано от жестоки чистки срещу противниците на Каракала, несъгласни с водената от него политика и с братоубийството.

За да затвърди положението си, през 213 г. Каракала поема към Реция срещу алеманските племена, започнали да слизат на югозапад и да нападат провинцията. След омиротворяване на района и вече с титла *Germanicus Maximus*, Каракала потегля през Панония към Тракия. Прави впечатление, че именно през този период броят на рескриптите, издадени от Каракала е значителен. Това е времето на четвъртото му консулство, което той заема заедно с *Balbinus*.

Следвайки външната политика на баща си, Каракала показва интереса си към Дунавския регион като набира войници за легионите си за война на изток с партите. Отношението на Каракала към Долна Мизия и Тракия, и верността на провинциалните управители там е показателно. Именно поради тази причина, но и поради зачестилите нападения от север, през 214 г. Каракала останал близо година в Долна Мизия и Тракия. Има данни, че той успешно умиротворява североизточната граница на Долна Мизия. Оттам маршрутът му е през Тракия, когато Каракала посещава и Филипополис лично през 215 г., където в негова чест били организирани спортни игри на стадиона там, представляващи второ по ред издание на Тракийския койнон.

Той действа на изток в периода от 215 – 216 г., като успява да разшири границите на Месопотамия след подчиняване на партския цар Вологез, но не успява да превземе Армения и Мидия.

Каракала е убит до гр. Едеса (днес Турция), предполага се по заповед на преторианския префект Макрин. След неговото убийство, до края на изследвания тук период (т.е. до 249 г.), няма засвидетелстван друг пряк наследник на император, който да управлява самостоятелно.

2.1 *Constitutio Antoniniana*

Настоящото изследване неслучайно започва от 212 г. Това е годината от вече самостоятелното управление на император Каракала (Марк Аврелий Север Антонин Август, с рождено име *Septimius Bassianus*, според “История на Августите“), за която се

предполага, че е издадена *Constitutio Antoniniana* – несъмнено акт със съдбовни последици за римския свят.

Издаването на *Constitutio Antoniniana* през 212 г. сл. Хр. от император Каракала (*Marcus Aurelius Severus Antoninus*) несъмнено е събитие, което буди интерес, спорове, коментари и до днес. То е споменато от Дион Касий (ок.155 – ок. 235 г. сл. Хр.) в неговата „Римска история“ с изказано личното мнение на историка за целите, които преследва императорският акт. Юристът Улпиан (ок. 170 – ок. 223 г. сл. Хр.) съобщава накратко факта за широкото предоставяне на римско гражданство. Това са преките свидетелства, отнасящи акта към авторство на Каракала. Съществуват и други наративи и правни текстове, които съобщават за предоставеното римско гражданство с императорска санкция, включително и такива текстове, отнасящи го към друга императорска инициатива.

Крайно фрагментарният текст на т.нар. *Constitutio Antoniniana* е запазен върху папирус (*P.Giss.I.40*), открит в Giessen, Германия. Съдържанието му кореспондира с Улпиановото насочване за повсеместното предоставяне на гражданство в империята, но поставя и редица въпроси, систематизирани в тематичния труд на Бесон. Какво е било предназначението на този папирус (съставен на гръцки език, но вероятно преведен от латински), включващ още два едикта, различни по съдържание, е спорен въпрос. Възможно е да представлява компилация от издадени едикти от императора с определена цел за ползване от администрацията или систематизиране на правни основания за често срещани казуси относно статута на лица в провинцията.

Мненията за мястото и значението на Едикта са разнопосочни сред изследователите.

Вероятно процесът на адаптация е продължителен. В определени области на обществения живот, промените са настъпили по-бързо. Такава сфера, с твърде неотложни нужди в периода е армията: вече всички свободни хора - граждани от провинциите могат да служат във всяка военна единица на армията. Другата видима и проследима последица в много от провинциите на империята е промяната в имената на новите граждани, най-вече с възприемане на първите две имена на император Каракала - *Marcus Aurelius*.

Предоставянето на римско гражданство и преди 212 г., целящо печелене на влияние, клиенти и правомощия, всъщност винаги е било част от общата политическа доктрина на Рим за власт, контрол и влияние. Гражданството е доказал се във времето уникален вид

стратегия за успешно управление на римското общество и всички впоследствие завладяни територии.

С издаването на Едикта, съответно с разпространение на действието му, въпросът за предоставянето на гражданство и условията за това, изчезват като казус от правния мир, като то отпада и като форма на жест на дарение, като „*beneficia*“ от императора в своя предишен вид.

Последиците от налагане на римското гражданство са не само с различен интензитет, но са и разнополюсни. От една страна, то се явява спояващ фактор за всички свободни жители в империята да бъдат римляни, да са с общо самосъзнание за такива. От друга страна – с него се изгубва идентичността на понятието „римлянин“, създадено като идеология в дълбоката древност на Рим. Ценностите и добродетелите, така характерни за римския гражданин в миналото, се налага да бъдат тенденциозно и диференцирано подбрани, прокламирани изкуствено и пропагандирани от държавата чрез различни средства с цел постигане на имперските и военни цели през III в. Макар сега гражданството да е наложено като статус в цялата империя върху разнородно население, предвид нарастващата външна заплаха по границите на империята, е необходимо следването на обединителна линия в политиката и активност на съпротивителните сили по лимеса. В този период именно прокламацията „*victoria*“ печели победата сред всички останали постулати. Вероятно, това е обединяващата идея за римското общество, обръщащо все повече напрегнат поглед на изток през този период, но и се оказва жизненоважна за съществуване и задържане на имперската власт.

В края на III в., когато се постига стабилизиране на положението в империята, ясно се забелязва, че тя вече не е същата, и като социална структура, и като икономика, и като политическа конюнктура. Заедно с множеството комплексни причини, довели до подмяната на държавните и моралните устои и рухването на Принципатата в края на III в., един от съставните елементи на тази трансформация е издаването на *Constitutio Antoniana* и последиците от нея.

2.2 Рескрипти на Каракала

Анализирани са рескрипти на Каракала, подбрани по тематични признаци, характеризиращи регламентирането на основни отношения в периода. Акцентирано е върху рескрипти, вероятно издадени при пребиваването на императора в тракийските

провинции през 214-215 г.; рескрипти, издавани по запитвания на войници и такива касаещи въпроси, свързани с техни права и задължения, лично и имуществено положение; рескрипти, в които се предоставят индулгенции от императора; рескрипти, свързани със заемането на държавни служби и изпълнението на обществени задължения.

3. Управление на Макрин и въпросът за неговите рескрипти

Краткото управление на *Marcus Opellius Macrinus* (217–218 г.) от около четиринадесет месеца го прави първият император, който не произлиза от сенаторското съсловие, и който не успява да стигне до столицата Рим. Наличният вече разрыв между Сената и императорската власт от времето на Септимий Север и Каракала, още по-ясно личи и в отношението на Сената към Макрин във връзка с неговия произход и липса на властова легитимност (въпреки факта на първоначалното му признаване).

Освен ниското му потекло, няколко други обстоятелства настройват допълнително сенаторите срещу Макрин: неспазването на установения *cursus honorum* както за самия него, така и за приближените му, на които раздава висши постове (префекти, проконсули, управители на провинции), разправата с несъгласните с неговото овластяване, които са служили на предшественика му. Вероятно, първоначалните реакции на сенаторско и народно одобрение са се дължали на ободрителната новина за тях, свързана с премахването на Каракала, като последващите действия на новия император постепенно са ескалирали недоволството.

Започналото изтласкване от властта на сенатските представители от тези на конническото съсловие стабилно се утвърждава не само в провинциалното римско управление, но и в централното такова. Предвид предходната му кариера и липса на военен опит, Макрин се опитва да лавира в отношенията между Сената, армията и сложната политическа и военна обстановка, за да задоволи претенциите им. Въпреки че се явява първият император - представител на конниците (както и първият император, заемал позиция на преториански префект) и е част от антуража на ранните Севери, той бърза да отмени включително постановеното от Каракала по отношение наследяването и освобождаването, засегнало най-вече сенаторите.

Император Макрин продължава тенденцията на предходните императори да утвърждава продължението на династическата линия на Антонините, като синът му

Диадумениан е провъзгласен за *Caesar Antoninus* (май-юни 217 г.), а в началото на юни 218 г. – за “август“. Временната подкрепа от Сената, неуверените му политически действия, липсата на продължаваща подкрепа от войската, както и бързото вмешателство на роднините на Северовата династия, в лицето на Юлия Меса (сестра на императрицата Юлия Домна), водят до провъзгласяване от легионите на нов император (на 16 май 218 г.) – това е внукът ѝ *Varius Avitus Bassianus*, известен като *Elagabalus*. Макрин е победен близо до Емеса и убит в Кападокия, а впоследствие загива и синът му Диадумениан. Пестеливостта на Макрин и опитите му за налагане на дисциплина – похвати, сходни с тези на Пертинакс – както и липсата на военна амбиция и лоша преценка на ситуацията са някои от причините, за да не успее да се хареса и да се наложи на войската и така да приключи жизнения си път.

В разглежданите кодификации не са запазени конституции, за които изрично да е посочено, че са издадени от император Макрин. Не се откриват и конституции на други императори, които да препращат или споменават постановени от Макрин предходни такива или да отразяват дори самото име на този император.

ГЛАВА III. КЪСНИ СЕВЕРИ (218 - 235 г. сл. Хр.)

1. Управление на Елагабал и въпросът за неговите рескрипти

Новоиздигнатият император, познат като Елагабал (218-222) по името на едноименния сирийски бог, бил негов върховен жрец и макар издигнат да управлява империята, продължил да му служи като го въвел като божество и в Рим и му построил величествен храм. Вероятно фактическото управление на империята е било осъществявано от близък кръг доверени хора, под надзора на бабата Юлия Меса, като се има предвид, че и майката на императора Соемия е била фанатична привърженичка на бога на слънцето.

Абсурдните назначения, направени от Елагабал и налагането на източния бог, предизвикват недоволство в Рим, като се появяват претенденти за трона. С действията и поведението си, Елагабал засяга политическите и религиозни устои на римската държавност, които са неразривно свързани. Вероятно при упражняването на императорската власт от Елагабал е най-видно грубото изземване на римската религиозна идентичност чрез налагане на култа към върховното сирийско божество над тези от изконния римски Пантеон. Въпреки възприетото пълновластие вече на императора, чрез

поругаване и намеса в консервативната сфера на свещенните римски предмети и обичаи и с абсурдното си поведение, Елагабал за времето си на управление потъпква закони и обичаи, което засяга разнородни по качество и занятие лица.

Озадачаващата липса на монетосечене в големите градове на Тракия по време на управление на Макрин намира логично обяснение в особеното внимание отделено от Елагабал на Перинт и Филипополис. Те получават неокорски титли, а Филипополис е с възстановено право на метрополия. Непризнаването на легитимността на Макриновата династия сега носи привилегии и отличия за тези градове.

За времето на управление на Елагабал няма отразени данни от античните автори за водени войни от империята или външни заплахи за нея, което свидетелства или за липса на такива поради временно решени конфликти от предходните на Елагабал императори или за налични, но маловажни и непредставляващи заплаха за империята нападения. Прекарал времето на управлението си основно на изток, за четирите непълни години, ако не бездействие, то поне активност от страна на Елагабал във военно и политическо отношение не е отразена от авторите. Вероятно императорската канцелария си е действала служебно, като съответно и възнагражденията на войската са поддържани стандартни, без промяна, с цел избягване на вълнения.

Детронирането на Елагабал изглежда да е решено „отвътре“, отново в резултат на гъвкаво съобразяване на обстоятелствата и по навременна трезва преценка на роднинското обкръжение на самозабравилia се император. В организираната роднинска смяна на императори отново има и военно участие – осъществено от верни преторианци, но замисълът и подготовката са дело на бабата Юлия Меса и майката на новоиздигнатия император Мамея. Убийството на Елагабал и майка му Соемия разкриват „необходимите“ крайни мерки, които са предприети от близките им с цел оцеляване на властовите им позиции и предотвратяване на вероятно очаквани размирици и гражданско безредие. В същото време е демонстрирано категоричната позиция и важното място, което заемат войниците в смяната на отделните императори за пореден път и значимата им роля в политиката и обществената структура.

Включването на Елагабал в императорската редица на управление е забележително дълго, предвид неговите характеристики, но вероятно се крепи на уелото поддържане на властта на Юлия Меса и на императорската канцелария. Възкачването му на власт отново

е с помощта на войниците, както и свалянето му от престола с жестоката смърт, която според съвременниците му, заслужавал. На път за Рим, Елагабал преминава през територията на Тракия и Долна Мизия, отразено в монетосеченето на провинциите и отбелязано тържествено във Филипопол, който получава благоволенieto на императора (по подобие на даренията на претендиращия за негов баща) посредством неокорска титла и назован метрополия. Постоянният му престой в столицата и незаинтересоваността му от държавните дела, не спира функционирането на империята.

На фона на огромната маса от императорски конституции по времето на управление на Септимий Север и Каракала и впоследствие самостоятелно от последния, в *CI* и *Digesta* не се откриват конституции, изрично посочено, че са издадени от Елагабал.

2. Управление на Север Александър и неговите рескрипти

По умело и находчиво настояване на Меса, Елагабал бил склонен да осинови братовчед си Север Александър на церемония на 26 юни 221 г. и след убийството на Елагабал, *Marcus Iulius Gessius Bassianus Alexianus*, още тринадесетгодишен, става продължителят на династията на Северите. За историята той остава под името *Marcus Aurelius Severus Alexander*.

Новият император управлявал под влиянието на майка си Юлия Мамя, като няма данни да е искал да се еманципира от опека й. В резултат на водената политика, бил поддържан мир и съгласие със сенатската аристокрация, стабилност в държавната администрация, подкрепа на цивилните граждани, подобряване на обществените доставки и нужди. Държавата започнала да осъществява контрол върху производствата, занаятите и търговията. Императорското управление съблюдавало стриктно финансовата политика, което позволило някои данъчни облекчения.

От историята на Херодиан разбираме, че съдебната работа е от голяма важност за имперските дела при управлението на последния представител на династията на Северите. Възможността за достъп до правосъдие е отразено и в *Dig.49.1.25*, правото на обжалване се поддържа и защитава от императора, като при възпрепятстване на правото на защита и обжалване е предвидена санкция от императора, който се явява гарант за изпълнението посредством осъществяване на контрол над подчинените му държавни служители.

Управлението му е умерено, по-скоро консервативно, изразено и в поддържане на политическата симбиоза със Сената и изключителна роля и влияние на Императорския съвет.

Александър демонстрирал уважение към институционалността и римските ценности, без прояви на военолюбие и залитане към интересите на армията. Провежданата от него политика е отразена и в монетните изображения, като най-голям процент държат тези на божествата, следвани от образите на добродетелите.

Управлението на императора било насочено към укрепване на финансовата стабилност без да търси източници в реваншистки изземвания. Нещо повече, при преценени възможности, императорът е показвал благоволение и е опрощавал данъчни задължения.

Следвайки политиката на предците си от династията (изключваме Елагабал, за когото липсват данни за подобна заинтересованост), императорът отдавал значение на пограничната сигурност и по-специално на Дунавските провинции.

Самата обиколка на императора при пристигането му в Долна Мизия била съпроводена и с надзора по укрепване на пътища и мостове, за което свидетелстват поставени милиарни колони по пътищата към Марцианопол и Дуросторум. Вероятно, дейността на Деций е била значителна и активна предвид достигналите до нас надписи. Възможно е именно поради успешното управление на Долна Мизия от Деций, императорът да е решил преназначаването му като управител на Долна Германия да стане в конкретния момент на подготовка на военни действия към Рейн.

От 231 г. нататък, когато положението в империята драстично се променя предвид надвисналата заплаха от изток, по Дунавския лимес и в северозападна посока, до края на изследвания тук период (249 г.), съсредоточаването на усилия, военни действия, рекрути, даже управление на империята, е именно в направление на Балканските провинции и югоизтока. Победите на персийските Сасаниди над партите и възраждането на мощната им империя начело с коронования през 226 г. Ардашир (Артаксеркс), застрашават римските провинции там (особено Сирия), като превзета Месопотамия. Север Александър начело на голяма армия тръгнал на изток с цел да осъществи мащабна инвазия.

Внезапно пристигналото съобщение от запад за опустошителни нападения на германите по реките Рейн и Дунав провокира не само безпокойство у императора поради

близостта на тези земи с Италия, но и недоволство сред войниците, особено сред рекрутираните от въпросния район, поради бавните действия на Александър.

Установяването на Север Александър в Могунтиакум (дн.Майнц) и предприемането на дипломатически действия спрямо германите вместо внезапно нападение, отпорило съпротивата сред войниците. Те припознали и обявили за бъдещ император опитния във военните дела, *Maximinus*, наречен *Thrax* заради произхода си. Той бил назначен от императора за военачалник на длъжност *praefectus tironibus*, който се занимавал с обучение на рекрутирани от изток маври, стрелци, включително и с дезертьори от източната армия.

Север Александър намерил смъртта си заедно със своята майка вероятно февруари-март 235 г. Той се явява първият император, убит поради недоволство на армията за несправянето му във военните дела.

Въпреки сравнително дългото си (при тези исторически условия и в този период) тринадесетгодишно управление, Север Александър не успява трайно (а само временно) да промени вече заложените процеси в римското общество и държава. Той не успява да дисциплинира и повлияе на капризната армия (вероятно такава цел не си е и поставял), а конническото съсловие запазва водещата си роля. Императорът способства за възвръщане достойнството на Сената, но не и на предходните му правомощия. След смъртта на Север Александър, Сенатът постепенно губи почти изцяло съпротивителните си политически сили. Именно затова, Север Александър се смята за извършил последния опит за закрепване на гражданската власт над военната, след който армейската машина вече не може да бъде спряна. С него приключва окончателно династията на Северите, чийто последен представител е пълна противоположност на нейния създател.

Римската юриспруденция продължава бурното си развитие и по време на управлението на Север Александър. Освен работата на известните юристи, впечатляваща и значителна за периода е и юридическата активност на императора, за която съдим по запазеното в кодификациите. Вероятно венценосецът се е стремил за времето на управлението си да спазва принципа, че „нищо не е толкова присъщо на една империя, колкото да живее според законите“, изразен от самия него и в рескрипт от 232 г.

Север Александър продължава политиката на своите предшественици от династията на Северите по отношение благоволенията спрямо армията. Разгледани са и неговите

рескрипти, адресирани до магистрати и други държавни служби, редица рескрипти, съдържащи наказателноправни норми.

ГЛАВА IV. ВОЙНИШКИТЕ ИМПЕРАТОРИ в периода 235 – 249 г. сл. Хр.

Следващите петдесет години бележат време на военни своеволия, слабост и колебливост на Сената и обща политическа, социална и икономическа криза за империята. Според Де Блоа, двете декади от 230 до 250 г. са период на нарастващи регионални проблеми, които изригват в поредица от кризи след това. Положението в различните зони на империята е различно, затова трябва да се „регионализира кризата на трети век“. Най-потърпевшите от нападения и набези, външни и локални, от разорение, редовно и извънредно рекрутиране, обедняване и запустяване, са районите, в които се водят активни бойни действия, както и тези, които са постоянни военни маршрути за преминаване на войските. Именно пограничният Дунавски регион (Мизиите) като обект на пряко нападение и Тракия, като район на преминаване на войски (нерядко и на директни набези), са регионите през трети век, претърпели едни от най-големите сътресения.

Военизирането на властта и оттам налагане на военщината в обществото и рекрутирането на все повече на чужденци на служба и то от пограничните райони на империята започва с издигането от Дунавските легиони на Септимий Север и се развива драстично от времето на неговото управление нататък. Управлявалите така наречени „войнишки императори“ налагат стандарта да бъдат издигани от войската, като Рим (и народа му) и Сената (с редки изключения във времето, които са разгледани), остават на заден план в тези решения.

1. Управление на Максимин Тракиец и въпросът за неговите рескрипти

Поемайки империята в момент на външна заплаха, като опитен военачалник, *Gaius Iulius Verus Maximinus* (235-238) успява временно да стабилизира положението. Възкачването му на трона бележи категоричното налагане на военното управление, въведено от Север в условията на почти непрекъснати набези по границите на империята, и основно дунавската. За разлика от Макрин, който е заемал и граждански постове преди императорската му интронизация, Максимин е с изцяло военно минало. Възприемайки като приоритет интересите на армията и провеждането на военни действия, той дори не

пристига в Рим за официално признаване на императорската му титла. Максимин се съсредоточава само по отношение военните и делата им, като предприема активни действия за отбраната и сигурността по атакуваните граници.

Вероятно в края на 236 г. (до началото на 238 г.), Максимин се установява в Сирмиум (дн. Сремска Митровица в Сърбия) в Панония, което е подходяща база за войни срещу германи, сармати и даки. Скоро след това, Максимин се окичва с титлите *Dacicus Maximus* и *Sarmaticus Maximus*, които обаче не се отразяват в монетосенето (вероятно поради локалността на битките), където намира място само титулуването „*Germanicus*“.

Епиграфските, нумизматичните и наративните източници дават откъслечни сведения за движенията на Максимин в империята, като в съвкупност може да се очертае определена картина. Мотивите и действията на Максимин, разбира се, са изцяло свързани с военна подготовка и отбрана в рисковите зони на империята срещу нашествията.

Може да се приеме, че маршрутът на Максимин е бил по Дунава в горните североизточни части на Долна Мизия (Малка Скития), след което е слязъл надолу по черноморското крайбрежие. Вероятно реалното му императорско присъствие във Филипопол е било почетно удостоено, тъй като това е градът с най-много надписи, посветени на Максимин и сина му Максим. Вероятно, това се случва през пролетта на 238 г., непосредствено преди потеглянето му към Италия.

Максимин е първият, който идва на власт само по волята на войниците, без санкцията и подкрепата на Сената (поне в началото), без самият той да е бил сенатор и без въобще да стигне до Рим. Той успява да предотврати няколко опита за бунт, инициирани от отделни войскове части. За да предотврати последващи такива вълнения, не само увеличава двойно възнагражденията на войници и офицери, но и повишава статута на длъжността на *primus pilus* на прокураторско ниво. Сечените от него монети са с преобладаващо военна тематика.

Освен битките с германите дълбоко в тяхната територия, вероятно е имал сражения и със сармати, карпи, „свободни даки“ и други племена. Също така, Максимин се заел с възстановяване и поддръжка на пътищата, поставяне на милиарни колони с надписи – една програма, която продължила трайно до средата на III в. Всички тези военни походи, строителни програми и вярна армия обаче, се нуждаели от доставки и средства. Сенатът първоначално приема Максимин, издигнат от легионите за император, както и няма данни

за противопоставянето му за провъзгласяването за цезар на сина на Максимин *Maximus*. Демонстрираното обявяване за император от войниците, вероятно се дължи на убеждението на Максимин, че конституционната легитимация за това му е предоставена от войската и това е достатъчно за признаването му. Нещо повече, след потушаване на армейските бунтове, Максимин отстранява военните със сенаторски ранг от армията си и ги замества със свои войници. Херодиан описва (с преувеличен отрицателен уклон) действията на Максимин, до които необходимостта от средства за обслужване на войската го е довела и които станали причина за открита и крайна реакция срещу него и политиката му.

На изток персите предприемат завоевателни действия спрямо градовете *Nisibis* и *Carrhae*, а Максимин сражавайки се на север, изглежда не е планирал да воюва срещу Персия. Така, вътрешното недоволство и размирици в империята срещу Максимин се съчетава с външна заплаха – опасно съвпадение, с каквото дотогава империята не се е сблъсквала. Избухналият локален конфликт в Африка по това време, води до убийството на прокуратор на Максимин, поради извършени от него злоупотреби (конфискация на собственост) спрямо богати земевладелци.

Управлението на Максимин, продължило по-малко от три години, считано в историографията като начало на епохата на т.нар. „войнишки императори“, отразява идеята за доминация на периферията над центъра, една *providentia*, която се появява порано, но сега се налага и занапред във времето става абсолютна за империята. Военният му опит и бойни заслуги, в резултат от изминатия път по формирането му като воин и верността към римската идея, го изграждат като последовател на ранните Севери и техните армейски прийоми и милитаристични похвати. За Максимин, волята на войската е от първостепенно значение, нейната легитимация е основополагаща, а не тази на Сената. Неговият тракийски произход (независимо от нюансите) му предоставя приспособимостта и познаването на пограничните дунавски територии, както и разбирането на регионалната специфика на населението с цел рекрутиране и обучение на нови контингенти.

Максимин Тракиец е от императорите, които са издали съвсем малко конституции (в Кодекса на Юстиниан е открита една конституция, който изрично да сочи негово авторство, а в Дигестите не е споменат), обяснимо обикновено с военната им активност и движение в империята. Въпреки този факт, дори и при negliжиране от страна на

императора на административната работа, невъзможно би било искания и запитвания до императора да са липсвали и съответно канцеларията да не е функционирала. Предвид нестабилното положение, свързано с изключителен натиск върху местното население в провинциите (видно непоносимо вече от средата на III в. нататък), обект на външни нападения, малко вероятно е недоволството да не е проявено в петиции и жалби до императора. Този факт поражда съмнения за липсата на издадени рескрипти от императорската канцелария, но вероятно незапазени в кодификациите или отнесени като авторство към друг император.

2. Управление на императорите, избрани от Сената

Заради размириците в Африка и поради явно неовладяно недоволство срещу управлението на Максимин, се стига до провъзгласяване от метежниците (март 238 г.) на управителя на провинцията – проконсул на Африка *Marcus Antonius Gordianus*, познат като Гордиан I (около 80-годишен), заедно с неговия едноименен син Гордиан II (консулски легат на провинция Африка), за императори. Съвместното управление на двамата Гордиани, вероятно продължило двадесет и два дни. В Рим започнала разправа с поддръжниците на Максимин. Сенатът издигнал 20 държавни мъже, (*XXviri ex senatus consulto rei publicae curandae*) повечето, от които били от приближените и доверени хора на Север Александър с висок статус, за защита на Италия и отбрана срещу Максимин. Сенатът демонстрирал своята върховна власт в този исторически момент като сам избрал императори, и то на равнопоставени позиции (без да имат кръвна връзка помежду си), което се явява прецедент по същността си. Избраните двама вигинтивире – *Marcus Clodius Pupienus Maximus* и *Decimus Caelius Calvinus Balbinus*, управлявали заедно като съимператори около 3-4 месеца (от края на април до началото на август 238 г.). Тяхното конституционно положение било уникално в историята на империята, тъй като те управлявали като напълно равнопоставени владетели. Сенатът провежда техния избор чрез гласуване като двамата печелят най-много гласове с „мнението на мнозинството“, провъзгласени са за августи и с указ са им присъдени всички императорски почести.

Информацията за избора на Сената се разпространил в Рим и недоволството ескалирало срещу двамата новоизбрани императори и особено срещу Пупиен и действията му като градски префект; искането на народа било да се избере император от рода на

Гордианите. Според Херодиан, Балбин и Пупиен, за да успокоят тълпата, представят пред нея малкия Гордиан, като „Сенатът го назначава за цезар“.

Междувременно, напрежението ескалирало в яростни сблъсъци между ветерани на Максимин и сенатори, което се подело и от римския плебс срещу преторианците. Пупиен събрал войска с рекрутиране от цяла Италия за отпор срещу Максимин.

По това време, Максимин потеглил от Панония към Италия с дунавските си легиони. В добре укрепената и подсикурена Аквилея, за сражение били готови Менофил и Криспин, двама от вигинтивирите с военен опит. Максимин бил принуден да обсажда без предварително осигурени запаси, като наблизко при Равена развоя на събитията очаквал подготвен с войска Пупиен. Поради недоволство в армията на Максимин, той бил нападат и убит заедно със сина си от собствените си войници от *legio II Parthica*.

3. Управление на Гордиан III и неговите рескрипти

До допълнителни граждански размирици не се стигнало, вероятно и поради издигането за цезар от преторианците от името на народа (в края на юли, началото на август 238 г.) и признаването от Сената, на внука на Гордиан I – малолетният *Marcus Antonius Gordianus*, познат като Гордиан III (238-244).

Встъпвайки на власт и успокоявайки вътрешното напрежение в държавата, младият *Gordianus* се изправя пред войните на север – по Дунавската граница и на изток – срещу персите. Нападенията вероятно са били мащабни, тъй като през Мизия набезите от север са достигнали и в Тракия и били твърде обезпокоителни за римската държава. Значителна роля в управлението при Гордиан III, неговото поддържане и насочване в правилната посока, играе *C. Furius Sabinus Aquila Timesitheus*, видна фигура от времето на Север Александър. По това време, персите полагат усилия да превземат град Хатра (който е в римски ръце от времето на Север Александър) и стигат до Ефрат. Вероятно преди похода на изток, императорът е предприел мерки за засилване на армията, възстановяване на отбранителната система и пътната инфраструктура по Дунавската граница, включително в Долна Мизия, за да се стигне до организация на мащабния военен поход на изток през 242 г. Според *HA*, на път към Сирия, минал през Мизия („направил път“) и успял да надвие и прогони нашественика, включително в Тракия. Гордиан III е успял да си върне Каре и Нисибис, които са били изгубени като владение при Максимин Тракиец. Императорът

превзел и Антиохия и изтласкал персите в техните територии. Напредвайки по своя маршрут, Гордиан III влиза в сражения, движейки се по р. Ефрат, на път към столицата Ктезифон, които са ознаменувани с победа. Междувременно обаче, Тимеситей умира от заболяване, вероятно зимата на 243-244 г. На негово място във военното командване бил избран *M. Iulius Verus Philippus* (родом от Арабия и наречен Филип Араб) – *praetorian praefectus*, бъдещият император.

Навлизайки в южна Месопотамия, армията на Гордиан е причакана от тази на Шапур, който печели победа, а императорът е принуден да се изтегли на северозапад към р.Ефрат, към град Зайта. По всяка вероятност, той е бил ранен и умира там, но мненията по този въпрос са противоречиви. Междувременно, в армията е настъпило недоволство, вероятно подклаждано от Филип и неговия брат, които умишлено са задържали снабдяването с необходимите доставки, прехвърляйки отговорността върху Гордиан.

За времето на управление на Гордиан III, поел империята макар и в съвсем млада възраст, личи стремеж за справяне с външните заплахи от североизток, отвоюване на източните територии и противопоставяне на персийската заплаха, както и омиротворяване и успокояване във вътрешната политика, включително политика на разбирателство между император и Сенат, както и временно стихване на противоборството Сенат-армия. Продължава политиката на предходните императори по стабилизиране и укрепване на Дунавската граница. Гордиан III провежда политика по създаване на ред и законност в провинциите, видимо в издаваните от него актове като обръща внимание на действията на държавните служители там. Той успява умело да задържи и балансира вниманието и лоялността на войниците благодарение на своите приближени, утвърдени военачалници. Непостоянната воля на армията обаче и умелото насочване на интереса ѝ, водят до нова поредна промяна в избора на носителя на върховна власт.

И при император Гордиан III продължава традицията за предоставяне на правни привилегии по отношение на войниците, видима в запазените рескрипти. Разгледани са конституции, издавани от императора, свързани и с публичноправни норми, такива с адресати магистрати и други държавни служители, рескрипти, свързани с гробното право. От времето на управление на Гордиан III в Юстиниановия кодекс са запазени значителен брой рескрипти, който варира според мненията на авторите.

Прави впечатление, че в изследвания период рескриптите от кодификациите, относими с имената на адресатите си към тракийските земи (без да можем да посочим конкретни провинции), се фиксират във времето на управление само на императорите Север Александър и на Гордиан III. Това би могло да се дължи освен на продуктивността на значимите римски юристи по тяхно време като администратори, консултанти и тълкуватели на действащото право, но и на активността на държавната администрация, включително предвид малолетието на императорите в първите години на управлението им. Не на последно място, това обстоятелство може да се обясни като последица от решението на Каракала да даде римско гражданство на всички свободни жители на империята. Изглежда на траките е било необходимо известно време да осъзнаят възможностите, които им дава този нов статус, особено за директно прошение до императора. Вероятно може да се счита и като доказателство, че постановяването на Антониновата конституция от 212 г. е не само с непосредствени финансови измерения, но има също така отложено действие във времето и проявленията ѝ са отчетливо забележими още преди средата на III в. В същото време, коментираните рескрипти посочват безспорно трайното запазване на тракийския етнически елемент в ономастиката в условията на възприетото римско гражданство. Сред войнишките императори от изследвания тук период, законодателната и правоприлагаща дейност на Гордиан III е най-богата от запазените в Кодекса, следвана от тази на Филип Араб, застанал начело на империята след гибелта на Гордиан III.

4. Управление на Филип Араб и неговите рескрипти

За император от войските е издигнат и признат от Сената *Marcus Iulius Verus Philippus*, познат като Филип Араб (244-249). Той превзема властта по време на войната на Изток, издигнат от воюващите войници и подобно на *Macrinus* и *Maximinus* е от конническото съсловие. За разлика от тях обаче, той желае да укрепи позицията си с легитимацията на Сената и сключвайки мир с персите, без да бърза, се отправя към Рим. Филип Араб предприема редица стъпки, с които цели подсигуряване на стабилност в управлението си и в положението на империята - обожествява Гордиан III с подкрепата на Сената, провъзгласява сина си за *caesar*, назначава брат си *Iulius Priscus* за управител на Сирия и Месопотамия, наречен *rector Orientis*. За да подсигури и другата твърде нападана

граница на империята, Филип назначава и своя зет *Severianus* за управление на Мизия и Македония.

Сключвайки мир с Персия, видимо от серия отсечени монети с легенда *Pax Fundata cum Persis*, Филип запазва части от Месопотамия (включително Осроене) и от Армения, но заплаща огромна парична сума на Персия. Така разходите на империята стават значителни, предвид заплащаните финансови средства по договорите с готите и персите, поддръжката на пътната инфраструктура и армията, като в същото време постепенно намалява стойността и сребърното съдържание в сечените антониниани. Въпреки това, при управлението на Филип Араб, не се наблюдава значителен срив и обезценяване на монетите.

По нумизматичен и епиграфски път се очертава обиколният маршрут, по който поема Филип по посока към Рим през лятото на 244 г. като част от пътя му включва преминаване през Мизия и Тракия.

Филип води успешни сражения също срещу карпите през 247-248 г. по дунавската граница, вероятно на дакийска и мизийска територия, като варварските племена дори се принудили да поискат мир. Въпреки победите на Филип, засвидетелствани и с титлата *Carpicus Maximus*, вражеските нападения в Долна Мизия и Тракия продължили, а Севериан и управителят на Долна Мизия *Prastina Messalinus* (244-247) не успели да ги неутрализират.

Знаменателно е отбелязването на хилядолетието на Рим по време на управлението на Филип 247/248 г., което цели отбелязването на нова ера в развитието на Рим и управлението на новата династия. В чест на събитието са отсечени значителни монетни емисии с висока стойност. Междувременно, синът му Филип II получава титлата „*augustus*“ вероятно през лятото (юли) на 247 г.

Освен водените войни на север и на изток, Филип се сблъсква и с размирици и претенденти за узурпиране на трона в края на 248 и/или началото на 249 г. За да се справи с бунта и да се възпре *Pacatianus*, Филип изпраща бившия провинциален управител на Долна Мизия от 234 г. *Gaius Messius Quintus Decius Valerinus* на видимо стратегически важната за империята дунавска граница в качеството на върховен командващ в двете Панонии и двете Мизии.

Деций успял да се справи временно с нашествениците и потушил бунтовете, възстановил реда и дисциплината в региона и в армията, а войниците го припознали като свой представител и го провъзгласили за император (вероятно май/юни 249 г.) Със събраната армия, вероятно края на лятото на 249 г., Деций побеждава Филип. Убит е и синът му Филип II.

По време на управлението на Филип се забелязва усилването на динамиката в нашествията на варварите от север и североизток и огромните усилия на империята за търсене на подходящи военачалници, които да бъдат изпратени на Дунавската граница за справяне с напрегнатата ситуация. В разглеждания период военните действия се водят почти непрекъснато, като основното бойно поле е Долна Мизия, основно в нейните източни части и по-рядко в западна посока. Изтощаването на всички видове ресурси на империята вече е осезаемо, като тегобите на населението от различните прослойки и липсата на държавна финансова дисциплина прозират и в издаваните рескрипти на Филип.

Въпреки прозиращото преобладаващо отрицателно отношение на античните автори към Филип, в краткото му петгодишно управление се забелязва стремежът му към разбирателство със Сената, както и способността му за администриране на процесите в империята. Филип показва отговорност към конституционността в ръководството на империята и полага усилия за подобряване положението на провинциалите, дава амнистия на изпратени в изгнание и депортирани. Той полага усилия за стабилизиране на централната власт и демонстрира стремеж за постигане на стабилна династична линия. Филип Араб се грижи за поддържане и възстановяване на граничната отбранителна и пътна инфраструктура. Управлението му не може да бъде определено като слабо или неадекватно. Съобразно историческите условия на периода, то е сравнително продължително, като императорът полага усилия, според ситуацията, да реагира и действа в интерес на империята. По време на неговото управление, в резултат на външните нападения, най-опустошените провинции стават Долна Мизия и Тракия. При Филип продължава линията на доминация волята на армията, която направлява политиката в държавата. Той предприема редица адекватни реформи, видно с ясно съзнание за положението в империята. Филип прилага идеи, свързани със строга централизация на империята като назначава свои роднини на решаващи постове и горещи точки в империята, за да противодейства на моментални нападения. Твърде ограниченото му

роднинско обкръжение от подготвени военни води до необходимостта (предвид непрекъснатите набези) да разчита на допълнителен външен и опитен контингент в лицето на Деций, бивш приближен на Максимин. Успешните прояви (отново временни) на Деций го правят подходящ за войниците за поредна смяна на римския император.

Въпреки ангажираността с военни действия, подпомаган от работата на държавната канцелария, Филип Араб е активен в издаването на конституции, видно от запазеното наследство в кодификациите, основно Кодекса на Юстиниан. При осъществяването от него нормотворчество чрез издаваните конституции, отново преобладаваща част е тази на частноправните норми.

Филип е поредният император, при който законодателният процес продължава да е активен, видно от запазените конституции в Кодекса на Юстиниан. Именно при Филип се наблюдава включване на сина му в рескриптите с титлата *Caesar*.

В изследването акцент е поставен върху рескриптите му към магистратите и други държавни служители, до войниците и техните гражданскоправни отношения и статус, конституции, свързани с гробното право, с прилагане на процесуалноправни норми.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основен източник на правото в периода са императорските конституции. С тяхното издаване, императорът успява не само да законодателства, но и да правораздава. Предходното правно наследство на *leges* не е забравено, а често цитирано в рескриптите, както и указите на Сената, издадени с императорска санкция в периода. Най-значима е ролята на юристите, които подпомагат процеса на издаването на споменатите актове. Чрез своите тълкувания, становища и мнения по въпроси, с които разглеждат ежедневно в качеството им на държавни служители, те оформят облика на периода, наречен къснокласически разцвет на римската юриспруденция.

Прилагането на римското право в провинциите на империята е част от общата ѝ концепция по романизация. Влагането на римски норми обаче в обществените отношения на гражданите в провинциите е внимателно преценено, с отчитане на специфичните регионални особености и локална проблематика. Така, както във всяка отделна провинция на империята, може да се предположи, че и в тракийските земи, се формира сложна правна система, включваща стандартните римскоправни норми (*ius civile*), относими за римските

граждани, набор от правила, уреждащи частноправните правоотношения между чужденци и римски граждани и само между чужденци на римска територия (*ius gentium*), както и локално прилагани норми, свързани с градското самоуправление на общините по места. Не са редки наблюдаваните случаи на колизии между римското и местното право. Постановяването на конкретно решение на императора в рескрипт по въпрос, характерен за конкретен регион, предполага добро познаване на имперската администрация на локалните проблеми. Вероятно това е свързано с честото препращане за разрешаване на такива проблеми към съответния провинциален управител, запознат с местните специфики. Задавайки рамката на правните параметри, Рим позволява интерпретиране и наместване в тях на регионалните специфики на локалното право и обичаи. Става въпрос за обмен на насрещни норми, а не за праволинейно налагане на римската правна традиция. Вероятно на тази либералност се дължи и устойчивостта на прилагането на римското право в провинциите.

Едиктът на Каракала улеснява правната ситуация, изравнявайки юридическия режим на решаване на казусите по отношение на вече масово римските граждани, но и спомага за задълбочаване на интегритета и взаимното влияние на римски и местнопровинциални норми, не рядко противоречащи си. Миксирането на тези правни системи е неизменно и видимо в самия край на Античността. *Constitutio Antoniniana* всъщност стъпва върху една здрава основа, създадена от прилаганите вече норми от векове в муниципиите и колониите. Достатъчно сведения в тракийските земи сочат, че прилагането на римското право и на латинския език не е заличило изцяло етническите характеристики и родова принадлежност там. Прилагането на една обща правна рамка за империята, създава тези местни образувания и препращането към римския закон за решаване на спорове между римски граждани в провинциите е видима и тук.

Още от края на II в., в резултат от общата тенденция, която се вижда от запазените рескрипти в кодификациите, обемното законотворчество на императора и съответно съпътстващата законотворчеството юриспруденция, равната активност на провинциалните управители също е значително открояваща се, несъмнено съветвани от юридически консултанти.

В изследвания период, издаваните императорски конституции са основно рескрипти, съдейки по огромното количество от тях, запазени в кодификациите и в епиграфските

паметници. Тяхното създаване се свързва с чужда, външна инициатива, свързана със запитване, тоест изрично сезиране на императора (или съответния магистрат), за да бъдат издадени. Такова е положението и при другите конституции – декрети и мандати, съответно провокирани от установяването на конкретен проблем или отделен казус, достигнал до знанието на императора или пък едностранно взето решение за урегулиране на определен административен процес. Общо казано, становищата в тези конституции се създават *ad hoc*, като липсва предварителна прогнозируемост и планиране за прилагане на нормите. Единствено едиктът като вид конституция прави изключение за произнасяне от императора, който залага норми за бъдеще време публично и всеобхватно.

Очевидно, естеството и вида на прилаганите конституции е обусловено и неизменно свързано с протичащите исторически процеси в империята.

В първата половина на III в., императорските конституции, вече със статут на *leges*, са абсолютно различни от предходните *leges*, издавани в края на Републиката и в началото на Принципата по вид и съдържание и предвид авторството и издаването им. Предходните закони, насочени към публично прилагане, засягат в голямата си част регулиране на частноправни отношения. Идентична е ситуацията и през III в., когато запитванията към императора и/или магистратите отново отразяват конкретни частни въпроси, касаещи гражданите в империята. Това е обяснимо с оглед вида на законодателните актове, свързани с предоставеното право за индивидуално търсене на правна помощ на заинтересованите граждани от властимащите. Именно тълкуването и предоставянето на становища по най-често срещаните частноправни казуси и области е поето от юристите, които в периода развиват своята юридическа техника и създават правни произведения, които влизат в категорията *ius*, част от римската юриспруденция. Значително по-малка част (кодифицирана и епиграфска) заемат императорските конституции, разглеждащи публичноправни въпроси. Видно от разгледаните тук актове, прави впечатление доброто познаване от императорите (императорската канцелария) на предходно издадените от техните предци закони и регламенти. В много от рескриптите се говори, че това вече е постановено, включително някои императори се връщат с десетилетия назад в позоваванията си. Това обстоятелство маркира видно една продължавана традиция на непрекъснато законодателство от всеки пореден император, което вероятно никога не е прекъсвано до края на античната Римска империя.

Турбулентността на III в., отразена неизменно и в изворите, вече е осезаема в изследвания период и повлиява всички аспекти на провинциалния живот, особено в застрашените от нападения региони. Последиците от извършените реформи на първите Севери започват да се проявяват повсеместно като достигат своята кулминация с периода на т.нар. „Войнишки императори“. След приключване на управлението на Север Александър, конституционният облик на империята е разклатен сериозно като Принципатът фактически престава да съществува в обичайната си форма. Императорският трон се превръща в изключително опасна позиция за спечелване и задържане, с основна роля на военните претенции и произволи, които предизвикват граждански хаос в държавата, характерен за военните диктатури.

Въпреки сериозната заплаха за оцеляването на империята и опустошенията (особено в югоизточните провинции), правораздаването не прекъсва. След Север Александър се наблюдава намаляване броя на рескриптите. Видимо обаче от кодификациите, основно *CI*, до 249 г. запазените рескрипти и на Филип са устойчиво издавани. Императорът продължава да постановява и да се произнася. Активността на юриспруденцията обаче започва да запада, губейки ресурс, творческа мощ и държавни привилегии.

Видно от изследваните източници (юридически, епиграфски, нумизматични), тракийските земи в периода на първата половина на III в. се явяват неразривна част от политическото и икономическото развитие на империята. Нещо повече, предвид географското им разположение, те са основен военен терен за рекрутиране на всякакъв ресурс, пресечна територия и маршрут за преминаващите армии, но и земи, които са нападани и опустошавани.

В контекста на развитие на римското право и юриспруденция, тракийските земи са неизменно свързани с политиката на прилагане на имперския закон за римските граждани в провинциите, на регламентираното провинциално и местно право. Като част от провинциалното управление на империята, градските структури на Тракия и Долна Мизия съвместяват римския нормативен ресурс и обичайните местни норми в своето правораздаване под надзора на римския управител. Изследваните запазени епиграфски и юридически извори дават частична и непълна картина, но все пак позволяваща да се добие представа за политическото, икономическо и социално положение в тракийските

провинции като неразделна част от общите процеси в империята, но и да се открият спецификите им, мястото и ролята в общата рамка на римската държава.

Всички разгледани императори в настоящата работа са преминали през тракийските земи на път по маршрутите си, някои са и пребивавали известно време в тях и са оставили своите следи, отразени в епиграфиката, в наративни разкази и издадени монетни емисии.

Вероятно с изключение на Елагабал, всички споменати тук императори лично са инспектирали провинциите, следвайки политиката по поддържане на граничната линия с възстановяване на пътища и отбранителни съоръжения, предвид външните набези и в защита на градовете и населението.

В запазените рескрипти на императорите се забелязва значителна идентичност в обществените отношения, които са се стремяли да урегулират с нормите си, но и сравнително еднаква е насоката, в която те са се разпореждали.

Освен обичайните частноправни отношения, които са засегнати в рескриптите, свързани със семейно положение, настойничество, наследяване, вещни права, там се уреждат въпроси, касаещи войниците по време и след военната им служба, обществените задължения, изпълнение на държавни служби, статуса и наказания за декурионите и др., свързани с проблеми на периода и даващи информация за регулацията им и отношението на имперската власт към тях. Може да се предположи, че това са процеси, засягащи цялата империя, а не само отделна провинция.

На фона на голямото количество запазени императорски конституции, много малка част от тях пряко засяга тракийските провинции и съответно от тази оскъдна информация се стремим да извлечем максимално данни. Към рескриптите се добавя и информацията на наративите, епиграфиката и нумизматиката, за да се проследят допирните точки и да се създаде картина на периода, макар и не твърде ясна. Създаването на всеки един от тези източници има определена цел и информация, която носи. Юридическите актове от кодификациите като извор на информация обслужват конкретния исторически момент, издателя и адресата, който се стреми да разреши конкретния си проблем. Този казуистичен елемент на актовете е твърде конкретен, за да позволи да се обрисова в конкретика действителността на периода. Той позволява в общи линии евентуално да се разбере отношението на издателя към този вид правоотношения, регламентацията им до този

момент, честотата на възникване на подобни казуси и разбира се конкретното разрешение на случая или препращане по компетентност до определен държавен служител/магистрат.

С наслагване на общите процеси в империята, заедно с разгледаните източници – епиграфски, нумизматични и наративни, се придобива представа за тракийските земи като обгрижвана територия от империята. За Долна Мизия като гранична придунавска зона и основен обект на нападения, е разбираемо да бъде поддържана и наблюдавана от императорите в този период. Въпреки вътрешното си и сравнително защитено местоположение, Тракия нерядко в периода също е изложена на набези и опустошения, представляваща и кръстопът на маршрути между Изтока и западните провинции, с богати и цветущи градове в територията ѝ в края на II и началото на III в.

Юридическите сведения на Римската империя могат да допълнят придобитата представа от другите източници, но не могат без тях. Предвид характеристиките си, те отразяват частично и инцидентно отговор на конкретно поставен въпрос за разрешаване от императора или от магистрат.

Прави впечатление обаче, че императорите познават (безспорно с помощта на съветници и юристи) състоянието и проблемите в империята при осъществяване на правораздаването си и чрез него, като се целят стабилизиране, но и управление на правния мир. Дейността, която императорите осъществяват, представлява правораздаване и законодателстване в едно. Изпълнителната власт, в която и те имат дял, се делегира също на магистрати и държавни служители. Осъществявайки функциите си, императорът се вписва в системата на създаване на норми, съответна за периода и по този начин, раздава правосъдие.

Работата на юристите в изследвания период придобива образа на една обща компилация, непозната дотогава – събирането в едно на административната служба, научното развитие чрез юридическите писания въз основа на правните знания и опит, в служба на императорската идеология. Това сътрудничество между владетели и юристи води до изключителното развитие на къснокласическата юриспруденция и категорично подпомага с правна подплата водената от императорите държавна политика.

Запазените конституции в кодификациите показват стремеж за регламентирано правораздаване и уреждане на обществените отношения в различните провинции на империята, отчитайки регионалните договорености, предоставени местни свободи и

привилегии, но при съобразяване на римските норми. Градските общности и структури пък от своя страна, регулирали и контролирали по-малките селища в своя ареал.

Империята, която се появява след края на кризата, вече е значително по-различна от това което е била. Кризата приключва с установяването на управлението на Диоклециан и разделянето на империята на източна и западна част. Образът на принцепса е изчезнал категорично, за да се появи (без скрити характеристики) идеята за императора – монарх и доминус (господар) на римския свят.

АВТОСПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Издирени са наличните юридически текстове в Кодекса на Юстиниан и в Дигестите, имащи отношение към тракийските земи, като е направен техен пълен преглед.
2. В дисертацията се разглеждат за първи път подбрани за изследвания период епиграфски паметници с юридическо съдържание от Долна Мизия и Тракия, както и юридически текстове от Кодекса на Юстиниан и от Дигестите, които дават сведения за развитието на тези тракийски земи и за прилагането на римското право там.
3. Юридическите текстове се анализират хронологично спрямо времето на управление на отделните императори в периода 212-249 г. с цел разкриване на историческите процеси и регулираните отношения в правните актове.
4. Установяват се основно прилаганите видове императорски конституции, отразени в епиграфските паметници и в юридическите текстове на кодификациите.
5. Изяснява се основното тематично съдържание на издаваните конституции и проблематиката, засегната в тях като част от общите процеси в империята.
6. Проследява се управлението и активността на провинциалните управители в Долна Мизия и Тракия и съответно се очертава историческата картина в тези територии и прилагането на римското право там.
7. Установява се наличието на информация за Тракия и Мизия и споменаването им в кодификациите.
8. На базата на анализираните юридически текстове се изследва провежданата политика от отделните императори в региона и се правят изводи за текущите процеси в този период, както и за проявяваното внимание от венценосците към проблема и съответната провинция.
9. Систематизирани са юридическите текстове от епиграфски паметници от Долна Мизия и Тракия, както и запазените в Кодекса на Юстиниан и в Дигестите рескрипти на императорите, управлявали в изследвания период, касаещи тракийския елемент и отразени в тях разпореждания до управители на провинциите.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Статии в научно списание

1. **“*Publius Iuventius Celsus*: един забележителен римски юрист като управител на провинция Тракия”** [Publius Iuventius Celsus: A Notable Roman Jurist as Governor of the Province of Thrace] В: История [Istoriya-History], том: 30, брой: 6, 2022, с.: 587-600, ISSN (print): ISSN 0861-3710, ISSN (online): ISSN 1314-8524, doi:<https://doi.org/10.53656/his2022-6-2-pub>, Ref
2. **“*Constitutio Antoniniana* – началото на края на древноримската идентичност”**
В: История [Istoriya-History] (под печат)

Статии в сборник (на конференция и др.)

1. **“Бил ли е Целз и земемер?”**- В: Scripta Manent. Десислава Владимирова, Анита Георгиева, Дениз Хасан (съставители), Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 9-14. ISBN:978-954-07-5616-5